

Een stad in het oog van de (Beelden)storm. Leerdam, de Beeldenstorm (1566) en Alva's Raad van Beroerten

Inleiding

De zomer van 1566 tot april 1567 was een zeer onstuimige periode voor de inwoners van de Nederlanden. Opgekropte religieuze, sociale en economische spanningen kwamen tot uitbarsting tijdens de Beeldenstorm die zich vanaf 10 augustus 1566 razendsnel door de Nederlanden verspreidde. In de omgeving van Leerdam bleef het tot lang na de Beeldenstorm onrustig. Weliswaar bleef de Grote Kerk van Leerdam het lot van vernielingen bespaard, maar de onrust was in de periode augustus 1566- april 1567 nooit ver weg. De dreiging van soldaten uit Vianen bleef tot april 1567 aanwezig.

Als reactie op deze oproeren stuurde Filips II de hertog van Alva naar de Nederlanden. Hij moest het gezag van de Spaanse landsheer herstellen. Om de schuldigen van de Beeldenstorm te kunnen bestraffen, richtte hij een speciale rechtbank op: de Raad van Beroerten. Dit was een uitzonderingsrechtbank, bedoeld om iedereen die een aandeel had in de Beeldenstorm op te sporen en te bestraffen. Een groot deel van de administratie van deze beruchte 'Bloedraad' is vandaag de dag terug te vinden in het Algemeen Rijksarchief Brussel.

Alva's harde hand werd uiteindelijk ook in Leerdam gevoeld. Adriaen Hermansz Wacker, Adriaen Jansz Heycoop, Jan Pieter Greyns en de stadsbode Ghysbert Woutersz werden voor Alva's Raad van Beroerten gevonnis. Dit betekende voor deze lieden eeuwige verbanning uit de Nederlanden en inbeslagname van eventueel achtergelaten goederen. In dit artikel wordt de geschiedenis van Leerdam besproken gedurende deze roerige periode. Ook wordt een mogelijk antwoord geformuleerd op de vraag waarom de vier veroordeelde Leerdammers door de Raad van Beroerten zijn gevonnis.

De Nederlanden onder één vorst

Voor een goed begrip van de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten dient men stil te staan bij ontwikkelingen eerder in de geschiedenis en bij de omstandigheden die een Beeldenstorm mogelijk maakten. De Nederlanden in de zestiende eeuw werden anders bestuurd dan andere Europese mogendheden. Waar overal in Europa vorsten steeds meer macht naar zich toe trokken, bleef er in de Nederlanden een middeleeuwse situatie bestaan tot het begin 1500. Van een sterk centraal gezag was nog geen sprake. Op lokaal niveau hadden bestuurders vaak veel ruimte om hun eigen beleid te bepalen en zij bewaakten hun autonomie fel.

Gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw kwam er langzaam verandering in deze situatie. Karel V (1500-1558) was door een handige huwelijkspolitiek van zijn ouders en doortastend militair optreden in bezit gekomen van Spanje, uitgestrekte gebieden in Italië, Oostenrijk en de kroon van Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Ook de Nederlanden vielen aan Karel toe. Van 1515, toen Karel als knaap begon met regeren, tot 1543 voltrok zich een proces van territoriale eenwording. Een voor een werden de nog zelfstandige provincies in de noordelijke Nederlanden onder Karels gezag gebracht. Dit proces ging overal in het land met de nodige spanningen gepaard. Decennia lang had men invallen van de Gelderse hertogen te vrezen. In 1511 is Leerdam om die reden versterkt met soldaten. Aan Leerdam gingen de verwoestingen door de Geldersen voorbij, maar Asperen werd geplunderd in 1517 is het kasteel bij Beesd in brand gestoken.¹

Nadat de laatste hertog van Gelre (nu Gelderland) op de knieën was gedwongen door Karel V , waren de Nederlanden voor het eerst in de geschiedenis verenigd onder één landsheer. Toch was dit proces oppervlakkig en kwam aan de bestuurlijke versnippering van de Nederlanden geen einde na 1543. Historicus Jonathan Israël merkt hierover het volgende op:

*'Niet alleen bleven het bisdom Luik (een groot onafhankelijk bisdom) en het daaraan grenzende graafschap van Loon buiten de Habsburgse Nederlanden, maar grotendeels ook de enclaves in en rondom Gelre, waaronder de graafschappen van Buren en Culemborg, en de heerlijkheden van Leerdam, Vianen en IJsselstein op de grens tussen Holland en Utrecht'*²

De keizer beoogde na 1543 twee doelstellingen: centralisatie van bestuur en rechtspraak en bestrijding van kritiek op de kerk. Lang niet iedereen kon zich hierin vinden. Gedurende de hele regeerperiode van de Habsburgers bleven de steden en edelen die de scepter zwaaiden over hun vrije heerlijkheden zich fel verzetten tegen de centralisatiepolitiek van de vorst.

Karel bestuurde zijn Nederlandse gebieden niet zelf. Vanuit Brussel regeerde de plaatsvervanger van de keizer, de landvoogdes, de Nederlanden. Zij werd bijgestaan door de hoge edelen die zitting hadden in de centrale

¹ T.A. Blom, *Leerdam. Heerlijkheid, stad en graafschap. Fragmenten uit de Leerdamse historie* (Leerdam 2005) 55.

² Jonathan I. Israël, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 1996) 77.

bestuursinstellingen en die in de hoedanigheid van stadhouder één of soms meerdere provincies bestuurden. Al decennia lang maakten de heren van Leerdam carrière in de Habsburgs-Bourgonische regering. Floris van Egmond (1469-1539) bijvoorbeeld, was in de jaren 1515-1518 legeraanvoerder en stadhouder van de veroverde delen van Friesland. Maximiliaan van Egmond (1509-1548) behaalde als legeraanvoerder van 15000 man klinkende overwinningen in dienst van Karel V. In 1546 veroverde hij Ingolstadt en Damstadt op de Duitse Rijksvorsten van het Schmalkaldisch Verbond.³ Na het huwelijk tussen Anna van Buren en Willem van Oranje in 1551, viel Leerdam toe aan laatstgenoemde.

Reformatie

De door Karel zorgvuldig opgebouwde bestuursstructuur kwam onder druk te staan toen zijn zoon Filips II (1527-1598) zijn vader opvolgde in 1555. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Als voorvechter van het katholieke geloof zagen Karel V en zijn zoon iedere kritiek op de kerk als potentiële bedreiging van hun macht. Die dreiging nam zorgelijke vormen aan met de komst van het protestantisme in de Nederlanden. Anders dan zijn voorgangers uitte Maarten Luther middels zijn 95 stellingen fundamentele kritiek op de praktijken die zich voordeden binnen alle geledingen van de Rooms Katholieke kerk. De dwingende rol van de geestelijkheid op het gebied van uitleg van de Bijbel en de handel in aflaten zijn de bekendste voorbeelden.

Luther wenste gedurende heel zijn leven geen breuk met de Rooms Katholieke kerk. In samenspraak met enkele Duitse Rijksvorsten die hem in bescherming namen, wilde hij zijn hervormingen doorvoeren. De eerste generatie wederdopers waren een heel andere mening toegedaan. Voor de gevestigde orde vormden zij een reële bedreiging. Zij erkenden alleen het gezag van een profeet die zijn Goddelijke visioenen openbaarde aan zijn volgelingen. Wereldlijk gezag en het gezag van de katholieke kerk werden niet erkend door de wederdopers. Dit maakte hen gevaarlijk voor de regering. In 1534-35 trachtten de dopers een Koninkrijk Gods te stichten in Münster en ook nadat deze poging in bloed gesmoord was, vonden er nog aanslagen plaats overal in de Nederlanden. Na deze radicale fase, sloegen de wederdopers (nu doopsgezinden) een andere richting in. Onder leiding van Menno Simonsz van Witmarsum werd een leer van vredelievendheid en terugtrekking uit de maatschappij gepredikt. Dit gedachtegoed ten spijt, bleef men doopsgezinden fel vervolgen en stonden ze tot diep in de zeventiende eeuw in een kwaad daglicht. Zelfs Willem van Oranje maakte in zijn godsdienstpolitiek een uitzondering voor de doopsgezinden. Na 1550 is sporadisch de invloed merkbaar van een andere belangrijke reformator: Calvin. Sympathisanten treffen we vooral aan onder de hogere geledingen van de maatschappij. Lieden die een maatschappelijk ambt bekleedden en die, mede om die reden, hun opvattingen veelal binnenskamers hielden.

Op verschillende manieren deed de invloed van de verschillende reformatorische stromingen zich gelden in Leerdam en omgeving. Zowel in de noordelijke als de zuidelijke Nederlanden sympathiseerden kloosterlingen met het gedachtegoed van Luther of met aspecten ervan. Zo uitte de prior van klooster Mariënweerd in een brief zijn zorgen over een zekere Alart van Lienen '...denwelcken soude gehouden zijn voir suspeckt, ende ander gevoelen hebben dan onse moeder die heylige Kerk van Roemen ons voirhoudende is'.⁴ Ook via handelsbetrekkingen tussen inwoners uit de Nederlanden met kooplieden uit het Duitse Rijk bereikte het reformatorisch gedachtegoed Leerdam en omgeving. Van Gent merkt in zijn studie over de geschiedenis van Leerdam het volgende op: '...met de oprichting der glasblazerijen zijn alhier de Lutherschen gekomen, bijna zeker uit Duitschland of Saksen'.⁵ Hoewel Van Gent deze bewering niet onderbouwd met een verwijzing naar literatuur en/of bronnen, is het alleszins aannemelijk dat protestanten van verschillende richtingen na 1550 neerstreken in Leerdam. Net als het nabijgelegen Vianen en Asperen vond men in de vrije heerlijkheden als Leerdam een betrekkelijk veilig heenkomen voor vervolgingen door het Habsburgs gezag. De edelen die de scepter zwaaiden over een vrije heerlijkheid moedigden de komst van deze lieden om verschillende redenen aan: ze brachten nogal eens ambachtelijke expertise mee die de lokale economie ten goede kwam en door soms in alle openheid 'kettters' toe te laten op hun grondgebied onderstreepten de heren hun politieke onafhankelijkheid ten aanzien van de landsheerlijke overheid. Illustratief is de verklaring die priester Harman Rutgersz Boetselaer aflegde voor een commissaris van de Raad van Beroerten op 7 maart 1568 te Heukelum:

*'...Ende is int eynde genootsaect geweest geleden omtrent Lichtmis lestleden een jaer hem zelve geheelicken uuyt Asperen te trecken ende tot Heuckelom comen woonen overmits de meenichte vande mennonisten ende andere kettters die hy deposant sach dat tot Asperen zoe langer hoe meer quamen woenen'*⁶

³ J. Bats, 'Leerdam, historisch overzicht', in: *Van stad en graafschap Leerdam* vol. 3 (1996) 75-79.

⁴ B. van Bavel, 'Beknopte geschiedenis van de abdij Mariënweerd (1129-1592)', in: *Mededelingen van de Historische Kring West-Betuwe* vol. 3 (december 1988) 2-19, aldaar: 10-11. Van Lienen werd pastoor van Pijnacker, nabij Den Haag. In de periode van de Beeldenstorm liet hij de kerkgoederen uit de kerk van Pijnacker halen en onderbrengen bij particulieren thuis. Na 1568 vluchtte hij met medeneming van de kerkelijke archieven naar onbekende stemming. In 1580 treffen we Van Lienen aan in dienst van Willem van Oranje.

⁵ P.M. van Gent, *Leerdam door de eeuwen heen* (Leerdam 1932) 270.

⁶ Algemeen Rijksarchief Brussel (hierna ARAB), toegangsnummer I 218 Raad van Beroerten, inventarisnummer 115, fol. 6r.

Boetselaer vertelde dat hij ongeveer 30 jaar in Asperen had gewoond en dat de heer van Asperen ongeveer tien tot twaalf jaar eerder afstand begon te doen van de Rooms Katholieke kerk.

Beeldenstorm

Karel V wist het opkomende protestantisme in te dammen door strenge vervolgingen en ketterijverordeningen, culminerend in het beruchte ‘Bloedplakkaat’ van 1550. Binnen de katholieke kerk waren er ook dingen mis, waar nodig iets aan gedaan moest worden. Zo waren de bisdommen die de Nederlanden telden niet gelijk verspreid over het gebied. Slechts één van de vijf bisdommen die de Nederlanden telde bevond zich boven de grote rivieren: het bisdom Utrecht.⁷ De geestelijke instellingen liepen vanaf het begin van de zestiende eeuw langzaam leeg, terwijl de bevolking groeide. Daar kwam nog bij dat de katholieke geestelijkheid lang niet altijd bekwaam was om hun ‘kudde’ op religieus gebied te bedienen. Niet zelden kwam het voor dat bijvoorbeeld een pastoor meerdere geestelijke ambten vervulde. Het lezen van de mis liet hij dan over aan een kapellaan of ‘vice cureit’ die vaak bereid waren een grote som geld te betalen voor deze functie, maar niet kundig genoeg waren om het ambt goed te vervullen.

Wanneer het slecht ging in het land, begonnen deze en andere tekortkomingen van de katholieke geestelijken in het oog te lopen. De beginjaren zestig van de zestiende eeuw was zo’n periode waarin het slecht ging. In kronieken staat te lezen dat de winters lang en koud waren en de zomers nat en koel. Gevolgen waren dat de gewassen verrotten op het land en de pest uitbrak. Door verschillende handelsconflicten met buitenlandse vorsten verging het de economie ook niet goed. Er was sprake van ‘*crancke ende slappe neeringen*’. Uitbraken van ziekten onder het vee, stijgende prijzen voor levensmiddelen en enkele zeer strenge winters zorgden voor een grote toename van het aantal armen en behoeftigen. In de Tielse kroniek lezen we bijvoorbeeld de volgende, onheilspellende passage over het jaar 1560:

‘In 1560, één dag voor de kalendae van januari, dat is de dertigste januari, om tien uur ’s avonds, heeft men in de omstreken boven onze stad een vuurgloed in de lucht gezien, alsof heel de stad in brand stond. Zoiets hebben onze vissers in het noorden boven de stad gezien op 2 februari om elf uur ’s avonds. Het voorspelde een ongelooflijke pest in onze stad in hetzelfde jaar’⁸

Door tegenslag van allerlei aard kon het gebeuren dat de mensen ontvankelijk waren voor nieuwe, religieuze ideeën. De lage adel pikte deze sentimenten op en boden, enkele honderden mannen sterk, een Smeekschrift aan bij de landvoogdes in Brussel. Hendrik van Brederode (1533-1568), later bekend als de ‘Grote Geus’, was hun zegsman. Onder de honderden ondertekenaars van dit Verbond der Edelen vinden we ook de heer van Asperen terug, Rutger van den Boetzelaer samen met zijn zoons.⁹ In het Smeekschrift verzochten zij, onder nauwelijks verholde dreiging met gewapende opstand, dat de ketterijplakkaten uit de tijd van Karel V moesten worden opgeschort. Het antwoord van de landvoogdes was als volgt: de naleving van de ketterijplakkaten zou worden opgeschort, de inquisiteurs in het land moesten hun werkzaamheden staken en uiteindelijk werden protestantse bijeenkomsten toegestaan op de plaatsen buiten de stadsmuren, waar ze voorheen ook al plaats hadden gevonden. Deze afspraken bleven van kracht totdat er een definitief antwoord kwam van Filips II uit Spanje.

Wat er tijdens deze zogenaamde hagenpreken besproken werd weten we vaak niet, maar dat er stevige kritiek werd geuit op de katholieke geestelijkheid en hun ‘heidense’ verering van beelden is zeker. Op 10 augustus 1566, in het nu Belgische Steenvoorde sloeg de vlam in de pan. Na een hagenpreek werd het interieur van de kerk en het klooster kapot geslagen. Gedurende de weken daarna verspreidden de oproeren zich over de Nederlanden. Op 18 augustus 1566, tijdens een processie van het Mariabeeld door de straten van Antwerpen riep iemand uit de menigte: ‘*Maria, Maria, dit zal uw laatste uuytganck zyn*’. Twee dagen later sloegen beeldenstormers inderdaad toe. Niet een van de tientallen kerken en kloosters in de stad bleef vernielingen bespaard. Twee dagen later ratelden de reiskarren met Antwerpse oproerkraaiers over de keien in ’s-Hertogenbosch. In de namiddag sloegen zij de handen ineen met enkele tientallen inwoners uit Den Bosch en richtten vernielingen aan in de Sint Janskathedraal. Gedurende de dagen daarna werden de kloosters in en om Den Bosch aangevallen en geplunderd.¹⁰

Aanvankelijk deinsden zelfs de meest uitgesproken aanhangers van het Verbond der Edelen terug voor de Beeldenstorm. Eind augustus 1566 begonnen zich een aantal kampen af te tekenen binnen de edelen. Mannen als Karel van Brimeu, graaf van Megen en Jean de Ligne, graaf van Aremberg kozen de zijde van landvoogdes Margaretha van Parma en trachtten met Duitse huurlingen de orde te herstellen. Anderen, zoals Willem van Oranje

⁷ Het bisdom Haarlem werd pas gesticht in 1559.

⁸ Jan Kuys, *De Tielse kroniek: een geschiedenis van de Lage Landen van de volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (Amsterdam 1983) 179.

⁹ J.W. te Water, *Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche edelen (deel II)* (Middelburg 1796) 241-248.

¹⁰ Zie voor een overzicht van de Beeldenstorm in de Nederlanden bijvoorbeeld: J. Scheerder, *De Beeldenstorm* (Haarlem 1978) of het meer recente werk van J.B. Kuipers, *De Beeldenstorm. Van oproer tot opstand in de Nederlanden, 1566* (Zutphen 2015). Voor de Reformatie en Beeldenstorm in Culemborg: O.J. de Jong, *De Reformatie in Culemborg* (Assen 1957) en voor de gebeurtenissen in Asperen: A.C. Duke, ‘An enquiry into the troubles in Asperen, 1566-1567’, in: *Bijdragen en mededelingen van het historisch genootschap* (1968) 207-227.

en Lamoraal van Egmond, probeerden een middenpositie te handhaven al naar gelang de lokale omstandigheden. In Utrecht werd bijvoorbeeld in samenspraak met Oranje bereikt dat aanhangers van het consistorie buiten de stad bijeen mochten komen in een zelf gebouwde kerk. Anderzijds hield Oranje via zijn broer Lodewijk contacten met Brederode en de andere leden van het Verbond der Edelen. Deze groep vertegenwoordigde het andere uiterste van het spectrum. In de herfst van 1566, toen duidelijk werd dat Filips II met de wapens zou reageren op de oproeren in het land, kozen zij voor gewapende opstand.

Op 8 oktober diende Willem van Zuylen van Nyevelt, drossaard en hofmeester van Floris II van Pallandt, graaf van Culemborg zich aan in Asperen. Daags tevoren hoorden geestelijken binnen Asperen het nieuws van de op handen zijnde komst van de man. Ze kenden diens reputatie: Van Zuylen van Nyevelt was medeverantwoordelijk voor de Beeldenstorm in onder andere Utrecht en Culemborg. In allerijl probeerde men nu kerk- en kloostergoederen in veiligheid te brengen. Het werd direct verboden door Rutger van den Boetzelaer. Van Zuylen van Nyevelt begon na aankomst direct, geholpen door een dozijn gewapende lieden uit Culemborg en Gorinchem en zonen van Van den Boetzelaer, met het afbreken van het interieur in de kerk. Men at en sliep op het kasteel en in het klooster van de Kruisbroeders. De volgende dag waren het klooster van de Begijnen en de Kruisbroeders aan de beurt. Een van de kloosterzusters verklaarde later voor de Raad van Beroerten het volgende:

*'Seyt dat ten tyde van haerluyder kerckbrekinghe d'voors(chreven) twee zoonen ende de schout mit Nyevelt, de predicant, ende meer gesels[h]aps van Culemborch binnen haer convent quamen deur de spincamer, ende zoe voorts nae paters camer toe, alwaer zyluyden een rock vanden pater vindende hebben die gescheurt'*¹¹

De onrust in de omgeving hield nog lang aan. Brederode versterkte begin 1567 de muren van zijn stad Vianen en wierf soldaten. De in Vianen gelegerde vendels maakten nog tot eind maart 1567 de omgeving onveilig. Op 22 maart 1567 plunderden Brederodes troepen klooster Mariënweerd, daarbij geholpen door een handvol mannen uit Beesd. De abt van het klooster werd meegenomen naar Vianen en na een korte gevangenschap op kasteel Batestein en betaling van losgeld vrijgelaten. Na enkele verpletterende nederlagen van verspreide geuzenlegers werd Brederodes' positie onhoudbaar. In april nam hij de wijk naar Emden, waar hij begin 1568 plotseling overleed.

Alva en de Raad van Beroerten

De Beeldenstorm was een enorme provocatie van de gevestigde orde. Het interieur van de kerken en kloosters kapot slaan betekende dat men schopte tegen de fundamenteën van het landsheerlijk gezag. Zo'n uitdaging kon niet onbeantwoord blijven. Filips II stuurde zijn meest ervaren ijzervreter, de hertog van Alva, met een leger naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Eenmaal aangekomen zette hij niet alleen zijn soldaten in om de rust en vrede terug te brengen. Een speciale rechtbank, de Raad van Beroerten, werd in het leven geroepen om de beeldenstormers op te sporen en te bestraffen. Toen eenmaal duidelijk werd dat brede lagen van de bevolking zich hadden ingelaten met de onlusten van 1566 ging Alva steeds rigoureuzer mensen vervolgen. Door de snelheid waarmee men te werk ging werd de werkwijze van de 'Bloedraad' steeds onrechtvaardiger in de ogen van inwoners van de Nederlanden.¹²

Ongeveer 170 Koninklijke commissarissen zwermden vanaf september 1567 uit over de Nederlanden om hun 'informaties' op te doen: overal werden stadsbesturen en geestelijken ondervraagd over de gebeurtenissen gedurende de zomer van 1566. Op basis van al deze verslagen, die per ommegaande naar Alva in Brussel werden gestuurd, velde Alva en zijn naaste getrouwen de vonnissen. Ieder die een hagenpreek had bezocht of georganiseerd, beeldenstormers en personen die de wapens hadden opgenomen tegen de koning deed er goed aan te vluchten naar veiliger oorden.¹³ Ongeveer 12000 personen zijn op de lijst der veroordeelden terecht gekomen. De meeste personen waren tijdig gevlucht: ongeveer 1100 van de 12000 personen zijn daadwerkelijk opgepakt en geëxecuteerd. De overige personen werden over een tijdsbestek van enkele maanden driemaal gedagvaard en vervolgens voor eeuwig uit de Nederlanden verbannen. Hun achtergebleven goederen vielen toe aan de Koninklijke schatkist.

Op een vonnis van 44 personen uit Vianen, gedateerd 13 januari, vinden we vier namen terug van Leerdammers: Adriaen Hermansz Wacker, Adriaen Jansz Heycoop, Jan Pieter Greyns en de stadsbode Ghysbert Woutersz werden gesommeerd voor de Raad van Beroerten te verschijnen. Zij moesten zich verantwoorden voor hun afwezigheid. Op het eindvonnis wat enige maanden later werd opgesteld, vindt men aangetekend dat op Adriaen Hermansz Wacker na, iedereen geëxecuteerd is. Nergens echter, treft men concreet bewijs aan dat hun

¹¹ ARAB, toegangs nr. I 218, inv. nr. 115, fol. 13v.

¹² L.P. Gachard, 'Notices sur le Conseil des Troubles institué par le duc d'Albe', in: *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique* no. 16 (1849) 3-31, M. Hageman, *Het kwade exempel van Gelre. De stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten 1566-1568* (Nijmegen 2005): 'Nu, meer dan 400 jaar later, moet opnieuw geconstateerd worden dat de werkwijze van deze uitzonderingsrechtbank nog altijd grotendeels onbekend is', 150.

¹³ M. Dierickx, 'Nieuwe gegevens over het bestuur van de hertog van Alva in de Nederlanden', in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, vol. 18 (1964) 167-192, aldaar: 172.

vonnis ten uitvoer is gebracht, hetzij in Leerdam of elders. Ook blijft onduidelijk op basis waarvan deze Leerdammers gevonnist zijn. Op hun vonnis staat het niet aangetekend.¹⁴ De mogelijkheid dat de vier zich schuldig hebben gemaakt aan beeldenstormen acht ik erg onwaarschijnlijk. De bronnen zwijgen over een beeldenstorm in de Grote Kerk van Leerdam en ook de studies die betrekking hebben op de Beeldenstorm in de directe omgeving zwijgen over deze mannen.

Mogelijk moeten we het aandeel van de Leerdammers in de oproeren van 1566-67 zoeken in de richting van hulp aan Hendrik van Brederode in Vianen. Een aanwijzing hiervoor vinden we terug in een van de brieven die Karel van Brimeu, graaf van Megen en stadhouder van Gelre schreef aan de landvoogdes. Van Brimeu had als legeraanvoerder de taak om de rust en veiligheid in de Nederlanden te herstellen. Hij won in maart 1567 advies in bij de Staten van Utrecht over hoe men de troepen van Brederode in Vianen het beste kon bestrijden. In de bijlage van de brief vindt men het advies:

*'...dat men van boven die Lecke van Wiick aff totte Vaert toe zoude moegen leggen een schip ofte meer, geëquieert met eenige luyden van oirloge, omme te bewaeren de riviere tusschen de voirs(chreven) limiten ende beletten alle schepen ende schuyten daerinne varende, geladen met eenige victualiën, omme die te brengen up de Vaert, waarmede belet zoude zijn, dat van Culemburch noch hun gebuyren binnenslants, als Hueckelum, Asperen ende Leerden, geen proviande zoude moegen brengen in de Lecke tot behouff van die van Vianen'*¹⁵

De Lek moest door een aantal schepen worden geblokkeerd zodat men in Vianen geen hulp meer hoefde te verwachten uit de omgeving. Kennelijk rekende men Leerdam tot een van de plaatsen die hulp boden aan het Vianese garnizoen. Die hulp bestond bijvoorbeeld uit proviand of houwelen waarmee men de muren van de stad kon verstevigen. Mogelijk hebben de vier veroordeelde Leerdammers goederen naar Vianen gebracht of dienden zij enige tijd onder het banier van Brederode in Vianen.

Het lot van de vier mannen uit Leerdam blijft onduidelijk. We weten niet of zij daadwerkelijk in de kraag zijn gevat en zijn geëxecuteerd. Van Jan Pieter Greyns weten we dat hij aanmonsterde bij de watergeuzen. Dit doet vermoeden dat hij aanvankelijk naar Emden is gevlucht, waar veel schepen van de watergeuzen werden uitgerust. Duidelijk is dat Alva's harde hand gevoeld werd in Leerdam. Daarmee was ook voor deze stad de 80-jarige oorlog begonnen: een voorbode van de turbulente jaren die na 1568 zouden volgen.

Sander Wassing

35e jaargang, nummer 106 / juni 2016

¹⁴ Zie voor de indaging: J. Marcus, *Sententiën en indagingen van den hertog van Alba, uitgesproken en geslagen in zynen bloedtraedt* (Amsterdam 1735) 35. Zie voor het uiteindelijke vonnis: A.L.E. Verheyden, *Le Conseil des Troubles. Liste des condamnées* (Brussel 1961).

¹⁵ J.S. van Veen, *Briefwisseling tusschen Margaretha van Parma en Charles de Brimeu, graaf van Megen, stadhouder van Gelderland, 1560-1567* (Arnhem 1914) 427.